

Jagoda Jurić-Kappel
Institut für Slawistik der Universität Wien
Spitalgasse 2, Hof 3, A-1090 Wien

MATIJA DIVKOVIĆ KAO REFORMATOR ĆIRILICE

U ovom se radu opisuju grafijska rješenja u djelima fra Matije Divkovića (1563. – 1631.). Osim toga istražuju se njihove sličnosti i razlike u odnosu na dubrovački *Molitvoenik* iz 1512. godine kao i na prijedlog reforme ćirilskoga pisma Save Mrkalja u knjizi *Salo debeloga jera* iz 1810. godine.

0. Uvod

Bosanski franjevac Matija Divković (1563. – 1631.) koristio se u svojim štampanim knjigama jednom varijantom kurzivne ćirilice. Njegovo pismo oslanja se dijelom na staru bosansku i dijelom na dalmatinsko-dubrovačku ćirilsku tradiciju. On je cijelo vrijeme svoga stvaralačkog rada tražio rješenja za neke grafijske probleme.

Na korpusu probnih strana (s početka, sredine i kraja) iz njegovih knjiga *Nauk krstjanski* (veliki) i *Sto čudesa* (obje iz 1611. godine) i *Besjeda* iz 1616. može se pratiti proces nastanka nekih Divkovićevih odluka.

Značajne su već razlike u bilježenju odnosno nebilježenju *jera* u djelima izašlim 1611. i *Besjedama* iz 1616. Dok se *jer* u knjigama iz 1611. godine – tako već u naslovu *Nauka krstjanskoga*, nalazi na kraju riječi koje završavaju konsonantom, u alfabetu iz *Besjeda* ovoga znaka nema. Nisam ga našla ni na probnim stranicama iz ove knjige.

Na dnu druge strane *Besjeda* iz 1616. na kojoj se nalazi i *Predeslovje/Predgovor*, ispisao je fra Matija Divković svoj alfabet – niz velikih i malih slova u po dva retka. Ovi su redovi nešto iskošeni u odnosu na ostali tekst. Divković je očigledno ostavio posebno mjesto za ovaj alfabet. Dok je u punom tekstu u *Besjedama* predviđeno 40 redova po stranici, na ovoj ih je samo 34. Posmrtno ikavizirano izdanje *Besjeda*, dakle *Beside* iz 1704. godine, ne sa drži više ovaj popis.

1. Grafija

1.1. Ispisani alfabet iz *Besjeda* (1616.)

Većina od 33 slova u alfabetu *Besjeda* iz 1616. odgovara današnjem grafijsko-fonemskome inventaru standardnoga jezika. (Velika i mala slova razlikuju se ponajviše samo po veličini.)

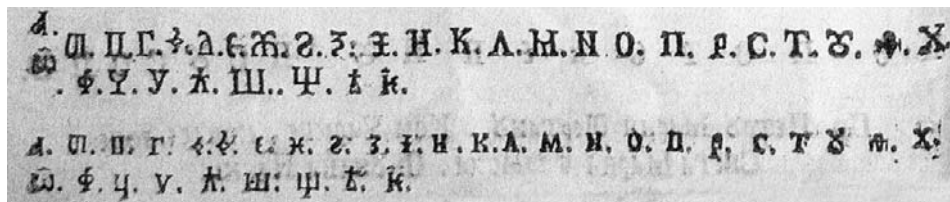
Velika slova:

А В Г Д Е Ж З И К Л М Н О П Р С Т ѿ ѣ Х Ѡ Ф У У Х Ш Ч Ъ Ь

Mala slova:

а в г д е ж з и к л м н о п р с т ѿ ѣ х ѡ ф у у х ш ч ѡ ѣ

(U ovome alfabetu nema jera!)

Divkovićeva azbuka: *Besjede* (1616.), *Predeslovje*, str. 2.

Tri znaka iz alfabeta, desetično **ѣ**, dzelo **ѡ** (tj. **ѡ**) i theta **Ѡ** (Ѡ), služe bilježenju brojevnih vrijednosti. Četiri znaka nemaju jednoznačnu funkciju: *ѣ* i *ѡ* (koji se nalaze na samome kraju oba niza imaju samo oblik malih slova), barem u *Besjedama*, sasvim se rijetko koriste. Divković pokušava riješiti težak problem bilježenja *jote* te mu ova dva slova i služe ponekad kao /j/. O dvoslovima **ѡ** i **Ѡ** vidi 1.3.5. Znakove za /d/ ne treba naravno dvostruko pribrajati ovome inventaru. Tako se broj grafema koje se odnose na pojedinačne foneme reducira.

1.2. Morfologija grafema

Grafemi **ѡ/Ѡ**, **ѣ/ѣ** i oni za /d/ imaju kurzivne oblike poznate na širokom terenu upotrebe (ćirilskoga) brzopisa: položeno **ѡ** **ѡ/Ѡ**; kvadratično **ѡ** **ѡ/Ѡ**; veliko D ima dva poznata brzopisna oblika, u nizu malih slova ponavljaju se dva oblika, samo što je prvi znak po redu nešto manji od narednoga — oni se naizmjenično koriste. V. prilog: alfabet. Za /u/ stoji ligaturni znak

Ѹ/Ѹ što je obično na svim područjima upotrebe kurzivne ćirilice. Zanimljivi su, iako i gdje drugo potvrđeni, i oblici ovih slova: desetičnoga **Ѹ**, velikoga **М** — **М**, velikoga **С** — **У**, velikoga **Ж**, te maloga i velikoga **Ѹ** — **Ѹ**, **У**. (Usp. Berčić, Đorđić). *Đerо* je u oba niza (gotovo) iste veličine. Ostala slova ne odlikuju se morfološkim posebnostima.

1.3. Pojedini grafemi i njihove funkcije

1.3.1. Đerо Ѹ

Prema mjestu u Divkovićevu alfabetu (iza /č/) ovaj grafem ima primarnu ulogu obilježavanja /č/ (Moguš 1982:49–50). *Đerо* се markira i /đ/ а u kombinaciji s konsonantima /l/ i /n/ /lj/ i /nj/.

Đerо za /č/:

ѸаѸци B11, **Ѹе** B7771, **кѸери** 148d, **кѸѸѸ** B11, **неѸе** B7771, **гопорѸи** B11, **ноѸ** B7761.

Ponekad stoji **н** iza **Ѹ**: **ѸнеѸна** (za **ѸнеѸа**) Sč651, **кѸнери** (za **кѸери**) B1481; **хоѸне** (za **хоѸе**) B148d.

Đerо za /đ/:

ѸоѸе B11, **похоѸениа** B571, **пиѸи** (imperativ od vidjeti) B11, **ѸеѸати** B7771.

U riječima stranoga porijekla stoji **Ѹ** za palatalno /gʹ/: **анѸео** B501, **анѸе-ли** B11, **анѸеоски** B148d; **Ѹ епанѸелиѸ** B571. Usp. i **наѸноше** (za **наѸоше**) Sč38d.

Obilježavanje /nj/ i /lj/

Za markiranje slivenih palatalnih konsonanata /љ/ i /њ/ piše se *đerо* (po talijanske uzoru: *gli* i *gni*) ispred **л** i **н**. Rijetko se nađe *đerо* iza ovih konsonanata kao u primjerima **неѸнелѸе** B1d i **ѸкѸпителѸ** B2d.

Za /nj/: **Ѹнега** B7771, **Ѹнегод** B7771, **ш Ѹним** B7771, **наимниѸнега** B1d, **помѸнидо** B1491, **сѸѸни** (**Ѹан**) B1d.

Za /lj/: **ѸлѸпаѸ** B7771, **ѸлѸѸскомѸ** B1d, **краѸепство** B1491, **промишѸлати** B777d; **роѸнитеѸли** B1481, **наѸчитеѸл** 1491, **спаситеѸл** B11.

U Divkovićevim knjigama iz 1611. god., *Nauk krstjanski* i *Sto čudesа*, bilježe se /lj/ i /nj/ najčešće troslovima: **Ѹли**, **Ѹни** (Usp. Minović 1982:98). Znači da su dvoslovi **Ѹл** i **Ѹн** koji prevladavaju u *Besjedama* rezultat njegova sređivanja i pojednostavljivanja grafijskoga sistema.

1.3.2. Osmično и

Osmično и pokriva s jedne strane vrijednost /i/ a s druge strane služi kao glavni znak za /j/.

и за /j/

Na početku riječi: **иа** B50l, **иао (пам)** B777l, **иарам** B148d, **иедно ие** B1l, **иест** B1d, B777l.

Intervokalno: **чеканѸ** B51l, **иманѸ** B50l, **кона** B1l, B55l, **зноиа** B57d.

I u primjerima kao što je **госпоиа** Sč9, Sč40, Sč42; **менаше** Sč16; **таконер** B51d, B148d, Sč46 bilježi se /j/ nastalo od /đ/ osmičnim и.

Ispred vokala: **песнеде** B56l, **чоднеком** B1d, **неднежле** B1d.

Iza vokala: **маике** B1l, **наипарпо** B1l, **понпода** B51l.

Na kraju riječi: **дан** B57d, **ѸдрѸгон** B1d, **малон** B1l, **пристон** B54d.

U primjerima kao **иа** B50l, **иест** B1d, B777l, **иедно** B1l i sl. pokriva и vrijednost /j/. Međutim i u riječima gdje и носи slog tj. u distribuciji grupe /ij+vokal/ stoji samo jednom и: **Патиа** 149d, **Парие** B1l, **миер** B1l, B1d, **риети** B1d, **спиет** B1d, **Парих** B1d.

/и/ ima ovdje ili dvoјnu vrijednost ili se /j/ ne markira.

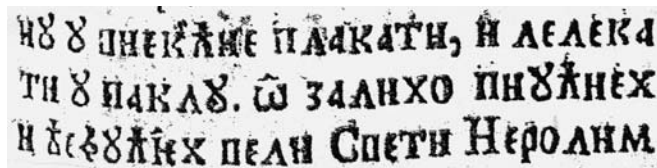
Isto tako za grupu /ji/ piše se и samo jednom: zamjenica **кои** B51l, B148d, nominativ pridjeva **позеи** B149l, dativ imenica: **прати** B1l i **Пари** 148d.

Ovi i slični primjeri (u kojima nije uvijek jasno da li se /j/ označava ili ne) otvaraju problem njihove korektne transliteracije.

1.3.3. Ъ за /j/

Primjeri za Ъ kao /j/ nalazi se i kod Divkovića, iako rijetko. Na drugoj strani *Predeslovja* (dakle, na početku knjige dok je autorova koncentracija još jaka) stoji tako **Ѫа** za /ja/, zamjenicu 1. lica jd., znači Ъ за /j/ ispred /a/¹).

U primjerima **Ѫосифова** B4l (ispod toga na istoj strani **носифѸ**) i **Ѫоше** B148d stoji *јат* za /j/ ispred /o/. Na str. 777l *Besjeda* particip sadašnji glagola *jesti* napisan je ovako: **ѪедѸѪѸх.**

¹ »U Bosni i Dubrovniku glas j se piše tzv. *osmeričkim i*. U Poljicima se u starijim dokumentima taj glas pisao također sa *i*, ali i sa *јат*, u novijima samo sa *јат*.« (Zelić-Bučan 1961:18, 22).

1.3.4. Grafija ĩ̇

ĩ̇ je dobro poznato iz srednjovjekovne bosanske pismenosti koja kao i glagoljska ne upotrebljava prejotirane vokale (za razliku od srpske resavske redakcije), osim prejotiranoga *u* (ю) i titlovanoga i nadslovljenoga ĩ̇ (za *jest*, 3. l. jd. prezenta glagola *biti*).

Neobično je pisanje ĩ̇ **дан пѣт** B4l kao i **ѣданъ ѣхъ** B777l. U prvome primjeru stoji ĩ̇ u inicijalnoj poziciji za /je/ a u drugome vjerojatno za /ije/.

Na temelju ovakvih primjera moguće je pretpostaviti da je Divković poznao srednjovjekovne spise. Izgleda da on preuzima neke uzuse ne samo preko svoje dubrovačko-dalmatinske ćirilske lektire, nego iz prve ruke: zagledanjem u stare rukopisne originale. (Usp. Kuna 1982:33).

1.3.5. Dvoslovi ѣ i ѡ

Pisanje digrafa ѣ (za /št/ i/ili /šč/) i ѡ u Divkovićevu alfabetu odslikava pravopisnu (i fonološku) problematiku. Ovi su dvoslovi Divkoviću dobro došli jer su višeznačni, homonimni, pa on nije morao donositi odluke kao što je npr. izbor izm. (dubrovačke) štokavštine i svoje lokalne šćakavštine, nego je to prepuštao svakom čitatelju ponaosob.

ѡ pokriva tri vrijednosti: za prijedlog i prefiks /od/ i /ot/ (rijetko) kao i za sâmo /o²/.

Primjeri za ѣ

ѣ za /št/: **ѣо** B55d, **заѣо** B51d, **ниѣа** B54d, **опраѣа** B813d, **поѣтено** B148d, **ѣета** B57d.

ѣ za /šč/: **виѣениѣ** Sč43; ѡ **огниѣениа** Sč12, **привѣѣѣне** Sč118, **ѣѣѣ** Sč81, **лаѣѣ** Sč40,73.

Primjeri za ѡ

ѡ **пога** B776l, ѡ **дрѣжте** B54l, ѡ **ѣнега** B57l, ѡ **колинеа** B51l, ѡ **по-трѣте** B149d;

ѡ **а оца** B54d, ѡ **а опога** B776d;

ѡ **гопор** B813l, ѡ **кѣптелѣ** B2d, ѡ **лѣчише** B2l, ѡ **прати** B813d;

ѡ **тац** B152d, B153l; ѡ **ченашѣ** B148d.

Divković se, naravno, koleba između fonološkoga i morfonološkoga pravopisa. Tako će biti i kod njegovih sljedbenika sve do u 19. st. (usp.

² »Slovo *omega* ima i glasovno značenje i upotrebljava se često u ligaturama za prijedlog *od*, rjeđe u složenicama sa *ot-*, a ponekad, najčešće u muslimanskim dokumentima, i na mjesto običnog slova *o*.« (Zelić-Bučan 1961:8).

Pranjковиć 2005:239). O ovome govori i upotreba *omege* s titlom **Ѡ** za tri vrijednosti.

1.4. Jednačenje suglasnika

Nasuprot ovome, bilježi Divković dosta često asimilaciju po mjestu tvorbe u vezi prijedloga *s* sa zamjenicom: *š njim*, što on piše i kao jednu grafijsku cjelinu.

Intonacione su cjeline kod njega često sastavljene — bez razdvajanja (obično enklitičkih) riječi: **ѠНИМНЕ** 153d, **НЕГОИХ** 152d, **ТОЛКОИМ** 152d.

Primjeri za asimilaciju po zvučnosti u vezi prijedloga i imenice vrlo su česti:

с ТЕЛОМ И З ДУШОМ B 152d; **з ДОПРОМ** B 153d; **ПЕСПРИСТАНКА** B152l.

2. Realizacija pojedinačnih fonema i glasovnih pojava

Glavni je problem bio obilježavanje *jote*, slivenih palatala /lj/ i /nj/ kao i umekšanih dentala /ć/ i /đ/.

2.1. Jota se markira ovim slovima:

И v.1.3.2.

Ѣ v.1.3.3.

Ѧ v.1.3.4.

е: сѦоѦ B1l, B148d, B817l (brojni primjeri).

Za **Ѧ** u izričitoj vrijednosti /j/ nema potvrda u korpusu.

2.2. Obilježavanja palatalnih suglasnika

Usp. 1.3.1.

za /ć/   **Ѣ**

za /đ/   **Ѣ**

Za /ć/ postoji poseban znak; /dž/ se bilježi grafemom za /č/ ili /ž/.

za /lj/   **ѢЛ**

za /nj/   **ѢН**

Za troslove **ѢЛН** i **ѢНН** nema potvrda u korpusu iz *Besjeda*. V. 1.3.1.

3. *Molitvenik* iz 1512. godine i Divković

Dubrovačka ćirilska pisarska tradicija, koju Divković nesumnjivo dobro poznaje, zadržava ove stare grafeme: *jer, jat, jest* (prejotirano **ѣ** s nadrednim slovom ispod title), ligaturno **ѣ**, *omegu* s titlom, *šta* (V. Berčić, Zelić-Bučan, Žagar). Samo u brojevnoj vrijednosti služe i Dubrovčanima: desetično **ѣ**, dzelo **ѣ** i theta **ѣ**. Usp. i Berčićev pregled upotrebe kurzivne (rukopisne i tiskane ćirilice) u Dubrovniku, Bosni i u Poljicima (Berčić 1862–1942:98).

U dubrovačkim, kurzivnom ćirilicom pisanim, tekstovima, kao u *Molitveniku* iz 1512., za koje se misli da su utjecali na Divkovićeve pravopisne odluke, piše se *jer* i u unutrašnjosti riječi. U ovome se *Molitveniku* ne obilježava palatalnost /lj/ i /nj/ sistematično. Ponekad stoji iza /l/ **ѣ** (**ЛІЕПОТѣ** l. 26a, **ЛІЕТЬ** l. 127a), što ovaj tekst također razlikuje od Divkovića.

Prema Zelić-Bučan (1961:18) »Glas *ć* se u Bosni i Poljicima pisao zasebnim znakom **ѣ**, a u Dubrovniku slovom *k*.«³ Međutim, u *Molitveniku* koji je štampan 1512. u Veneciji stoji *đerv* za /ć/ u riječi **ПОМОѣ: НА ПОМОѣЪ, ПОМОѣИ МОНОИ!** (Usp. Rešetar 1938: tabla VI, slika 12.)

4. Srednjovjekovna pisarska tradicija i Divkovićeve rješenja

Centralno mjesto u Divkovićevoj grafijskoj reformi ima znak *đerv*. Ovo mu slovo služi kao znak za palatalnost što potvrđuje vezu ovoga franjevca s najstarijom grafijom.

Divković je u razrješavanju grafijskih (i ortografijskih) pitanja zakoračio znatno dublje i dalje od Dubrovčana i Dalmatinaca koji su se služili ćirilicom. On je sagledao grafijsku problematiku u sistemu — kao cjelinu (usp. Brozović 1982:46). Pri tome nije mogao riješiti sve probleme, ali je uredio ono najbitnije: obilježavanja palatalnosti konsonanata. Upotrebom *đerva* i to u različitim funkcijama približava se on starijoj glagoljsko-ćirilskoj pisarskoj normi (Kuna 1982:33).

Sve je ovo, upotreba ćirilice u vjerskim katoličkim knjigama kao i njeno dotjerivanje, bilo moguće zahvaljujući sasvim konkretnom trenutku i odgovarajućim prilikama sredine u kojoj je Divković živio. Dopuštanje upotrebe narodnoga jezika i narodu bliska pisma (od strane Rima) bio je skroz

---

³ »Glas *ć* se u Bosni i Poljicima pisao zasebnim znakom **ѣ**, a u Dubrovniku slovom *k*. Palatalizacija kod slova *n* i *l* se u Bosni označavala znakom **ѣ** ispred, a u Poljicima slovom *jat* ispred i iza palatalnog *l* odnosno *n*, dočim se u Dubrovniku palatalizacija nije nikako ni označavala.« (Zelić-Bučan 1961:18).

Primjedba: Zelić-Bučan govori o rukopisnim dokumentima iz Dalmacije, ali i šire.

promišljen potez koji je služio suzbijanju protestantskoga krivovjerja istim sredstvima kojima su se reformatori služili. Od kraja 17. stoljeća pišu i bosanski franjevci većinski latinicom.

Slijede dvije stotine godina u kojima se opet pokušava u latinici prema stranim neslavenskim, talijanskim ili mađarskim uzorima riješiti problem bilježenja palatala, dok se u pravoslavnoj ćirilici ostaje pri starinskoj ortografiji (usp. Subotić 2004).

5. Divković vs. Mrkalj

Usporedba Divkovićevih grafijskih rješenja s onima koje je 1810. godine srpskoj kulturi u svojoj knjižici *Salo debeloga jera libo azbukoprotres* ponudio široko obrazovani Sava Mrkalj (usp. Okuka 2010:18), dobro ilustriraju ovu problematiku.

Matija Divković, bosanski franjevac, i Sava Mrkalj, Srbin iz Hrvatske, našli su se dijelom pred istim problemima koje su i slično riješili. Obojica odabiru narodni jezik štokavsko-ijekavskih temelja za književni. Divković preuzima bosansku/zapadnu kurzivnu ćirilicu kao medij, dok Mrkalj mora prvo odlučno stresti teret nepotrebnih slova slavenosrpskoga jezika kojega se uporno drži srpska pravoslavna oligarhija (usp. Okuka 2010:86, Subotić 2004).

Mi ne možemo odgovoriti na pitanja kakvom su se sve lektinom Divković i Mrkalj konkretno služili pri radu na svojim ortografijama. (Za Mrkalja se ponešto i zna. Usp. Okuka 2010:18, 25, 43.) Učeni je Mrkalj mogao poznavati Divkovićeve knjige jer su bile štampane te još u 18. stoljeću jako poznate i tražene na širokome ne samo štokavskom terenu (usp. Nazor 1982:163–173).

Usporedba grafija prema obilježavanju palatalnosti

Glasovi	Divković	Mrkalj	današnja ćirilica
/ć/	Ћ	ТЬ	ћ
/đ/	Ѓ	ДЬ	ђ
/lj/	ЉЛ	ЛЬ	љ
/nj/	ЊН	НЬ	њ
/dž/		ГЬ	џ
/j/	И	І	ј

(Usp. o znaku Ћ i o bilježenju *jote* kod Divkovića v. 1.3. i 2.1.)

Mrkalj upotrebljava za *jotu* desetično **І** a za obilježavanje umekšanosti služi mu znak *jer*: **Ѣ, ѣ, Ѥ, ѥ** za suvremeno: /h/, /h̃/, /ъ/ i /ъ̃/. Ovo *jer* će u konačnom rješenju Vuk St. Karadžić pridodati konsonantima: л+ъ i н+ъ te ostvariti љ i њ. On će iz latinice posuditi znak za *jotu*.

Matija Divković:

Ovdje citiram samo one grafeme iz Divkovićeve popisa u *Besjedama* iz 1616. god. koje pokrivaju pojedinačne fonemske vrijednosti.

А П П Г Ѧ Е Ж З (Ѣ) Н К Л М Н О П Р С Т Ѫ Х Ф У У Х Ш

а п п г ѡ е ж з (ѣ) н к л м н о п р с т ѣ х ф у у х ш

Sava Mrkalj:

Salo debeloga jera libo azbukoprotres, Budim, 1810:12.

Slova koja »jesu jeziku našem nuždna«:

А Б В Г Д Е Ж З І К Л М Н О П Р С Т У Ф Х Ц Ч Ш Ъ

Ф »je za strane riječi«;

Х »seljani Serblji ne znadu«.

6. Zaključak

Još nije potvrđena neposredna veza između srednjovjekovne bosanske ćirilске pismenosti i djela fra Matije Divkovića (Kuna 1982:33–35). Osmanlijskim je osvajanjem bio prekinut razvoj krstjanske/kršćanske i hrišćanske književnosti na bosanskome tlu, a spomenici su bili razneseni na razne strane. Ne može se pouzdano znati da li je i kakve je mogućnosti imao Divković da (izravno) upozna te stare religiozne spise. Zapisi na kamenu i administrativno-pravni dokumenti premalen su i ograničen korpus za njegov poduhvat.

Međutim, bez obzira da li je Divković neposredno upoznao glagoljsko-ćirilске uzuse (kojih se u najbitnijem drži i koje nadograđuje) čitajući najstarije sačuvane (bosanske) rukopise ili tek preko odgovarajuće dubrovačko-dalmatinske književnosti, on svakako tradira ovu glagoljsko-ćirilsku baštinu. Njena je najmarkantnija osobina bila upotreba *đerova*, što povezuje glagoljsku redakciju preko humske ćirilске sa srednjovjekovnom bosanskom pa onda s Divkovićem.

Ovo sve pokazuje kako je Divković svojom reformom ćirilskoga pisma obuhvatio i povezoao nekoliko stoljeća: od glagoljskih i ćirilskih srednjovjekovnih spisa preko dubrovačko-dalmatinske književnosti te djelovao sve

do u 19. stoljeće. On je početkom 17. stoljeća predskazao neka bitna grafijska i pravopisna rješenja koja će dijelom zastupati dva stoljeća kasnije, 1810. godine, i Mrkalj, a u drugoj polovini 19. stoljeća sprovesti u praksu Vuk St. Karadžić.

I po ovome je fra Matija Divković jedna od centralnih figura na širem jezično-književnom i kulturnom zapadnojužnoslavenskom području⁴.

Kratice

Besjede = B

Nauk krstjanski = Nk

Sto čudesa = Sč

l, d = lijeva, desna kolumna

(Divkovićeve knjige pisane su u dvije kolumne.)

Literatura

Berčić, Ivan. 1862. *Bukvar staroslavenskog jezika*. Prag. 72–78.

Berčić, Ivan. 1942. Bosančica. U: *Hrvatska enciklopedija* III. Zagreb. 97–99.

Brozović, Dalibor. 1966. O problemu ijekavskošćakavskoga (istočnobosanskoga) dijalekta. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 2, 119–208.

Brozović, Dalibor. 1972–1973. Uloga bosanskohercegovačkih franjevaca u formiranju jezika hrvatske književnosti i kulture – od Divkovića do fra Grge Martića. *Jezik* 20:2, 37–51.

Brozović, Dalibor. 1982. O posredničkoj ulozi Matije Divkovića u razvoju civilizacijsko-jezične nadgradnje. U: *Zbornik radova o Matiji Divkoviću*. Institut za jezik i književnost u Sarajevu – Odjeljenje za književnost : Sarajevo. 41–47.

Džaja, Srećko M. 1982. Duhovni, politički i društveni kontekst pisca Matije Divkovića (1563–1631). *Zbornik radova o Matiji Divkoviću*. Institut za jezik i književnost u Sarajevu – Odjeljenje za književnost : Sarajevo. 273–283.

---

⁴ »U pismu je Divković posve originalan i samostalan reformator zapadne ćirilice. (...) možemo slobodno reći da je fra Matija Divković bio bosanski Petar Veliki i bosanski Vuk Karadžić. (...) Bitno je da je on (...) stvorio u ćirilici neutralizacijom istočnoga grafijskog arsenala i zapadnih grafijskih postupaka takav grafemsko-fonemski odnos koji je ne samo anticipirao kasnija rješenja nego je on i poslije pozitivno djelovao na hrvatsku latinicu, samo u obratnom smjeru: neutraliziranje mađarskih i talijanski uzora u relativno integriranoj hrvatskoj latinici izvan kajkavskoga područja izvršeno je zapravo u franjevačkoj pismenoj praksi i izdanjima.« (Brozović 1982:46).

- Dorđić, Petar. 1971. Istorija srpske ćirilice, paleografsko-filološki prilozi. Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke republike Srbije. Beograd.
- Hercigonja, Eduard. 1982. Bosančica. *Enciklopedija Jugoslavije* 2. Zagreb. 88–92.
- Hercigonja, Eduard. 1994. *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*. Matica hrvatska : Zagreb.
- Jurić-Kappel, Jagoda. 2001. Neke jezične posebnosti starije bosanske književnosti i njihov udio u standardizacionim procesima — Propuštene mogućnosti? *Zbornik radova sa skupa Jezik i demokratizacija*. Institut za jezik u Sarajevu. Posebna izdanja 12. Sarajevo. 137–148.
- Jurić-Kappel, Jagoda. 2013. Matija Divković (1563–1631), der erste bosnische Schriftsteller. U: *Bosnien im Spiegel des älteren Schrifttums, philologisch-linguistische Studien — Bosna u ogledalu starije pismenosti, filološko-lingvističke studije*. Edition Liaunigg : Wien. 123–135.
- Kuna, Herta, et al. (red.). 1974. *Starija književnost I : Bosanskohercegovačka književna hrestomatija*. Zavod za izdavanje udžbenika : Sarajevo.
- Kuna, Herta. 1982. Lingvistička problematika Divkovićevog književnog stvaralaštva. U: *Zbornik radova o Matiji Divkoviću*. Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za književnost : Sarajevo. 25–39.
- Kuna, Herta. 2008. *Srednjovjekovna bosanska književnost*. Međunarodni Forum Bosnae 45. Sarajevo.
- Mečkovskaja, N. B. 1987. Tipologija grafiko-orfografičkih reform v istorii slavjanskoj pismennosti: fonetiko-fonogoličeskie i sociosemiotičeskie aspekty, p.o. XII međunarodni kongres slavista u Krakovu. Bjeloruski komitet slavista. Prilozi : Minsk. 1–33.
- Minović, Milivoj. 1982. Neka pitanja jezika u djelima fra Matije Divkovića. U: *Zbornik radova o Matiji Divkoviću*. Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za književnost : Sarajevo. 95–114.
- Moguš, Milan. 1982. O grafemsko-fonemskim odnosima u Divkovićevim *Besjedama*. U: *Zbornik radova o Matiji Divkoviću*. Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za književnost : Sarajevo. 49–54.
- Nazor, Anica. 1982. Divkovićeva djela u glagoljskim rukopisima 17. i 18. stoljeća. U: *Zbornik radova o Matiji Divkoviću*. Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za književnost : Sarajevo. 163–173.
- Okuka, Miloš. 2010. *Salo debeloga jera libo azbukoprotres Save Mrkalja u starom i novom ruhu*. Povodom 200-godišnjice prvog izdanja (1810–2010). SKD Prosvjeta : Zagreb.
- Pranjković, Ivo. 2000. *Hrvatski jezik i franjevci Bosne Srebrene*. Matica hrvatska : Zagreb.

- Pranjeković, Ivo. 2005. Jezik bosanskih franjevaca. U: Mønnesland, Svein (ur.). *Jezik u Bosni i Hercegovini*. Institut za jezik u Sarajevu, Institut za istočnoevropske i orijentalne studije : Oslo—Sarajevo. 227—258.
- Raukar, Tomislav. 1973. O problemu bosančice u našoj historiografiji. *Radovi sa simpozija »Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura«*. *Izdanja Muzeja grada Zenice* 3. Zenica. 103—144.
- Rešetar, Milan. 1938. *Srpski molitvenik od g. 1512*. Novo izdanje priredio Milan Rešetar. Srpska kraljevska akademija. Posebna izdanja CXXII. Filozofski i filološki spisi 32. Beograd.
- Schmitz, Werner. 1977. *Südslavischer Buchdruck in Venedig (16. — 18. Jahrhundert)*. Untersuchungen und Bibliographie : Marburger Abhandlungen zur Geschichte und Kultur Osteuropas 15. Gießen.
- Subotić, Ljiljana. 2004. *Iz istorije književnog jezika. »Pitanje jezika«*. *Predavanja iz istorije jezika. Lingvističke sveske* 4. Filozofski fakultet : Odsek za srpski jezik i lingvistiku : Novi Sad. 145—191.
- Zelić-Bučan, Benedikta. 1961. Bosančica u srednjoj Dalmaciji. Prilog 3. svešku izdanja Historijskog arhiva — Split. Split.
- Žagar, Mateo. 2011. Bosančica Divkovićevih izdanja između ustava, minuskule i brzopisa (rad u rukopisu). U: *Fra Matija Divković i kultura pisane riječi*. *Franjevačka teologija* : 14—15.10. 2011. Sarajevo. 1—21.

Matija Divković als Reformator der cyrillischen Schrift

Zusammenfassung

Der Franziskaner M. Divković verwendete für seine Anfang des 17. Jh. in Venedig gedruckten Werke die cyrillische Schrift (in Kursivform) und richtete besondere Aufmerksamkeit darauf, das Inventar der traditionellen Grapheme mit dem Phonembestand seiner Sprache systemhaft in Einklang zu bringen. Sein Interesse für diese Problematik belegt das im Werk *Besjede* im Text beigefügte Alphabet aus je 33 Groß- und Kleinbuchstaben.

Die schwierigsten Probleme stellten einerseits die Darstellung des Lautes /j/, andererseits die Bezeichnung palataler Konsonanten dar. Für /j/ steht hauptsächlich **ѣ**, das eine Doppelfunktion erfüllt, bei palatalen Konsonanten spielte bei ihm das Graphem **ѣ̣** (wie z.B. für /ć/, /đ/, /lj/ i /nj/) die Hauptrolle.

Durch Verwendung dieses Buchstabens steht Divković der alten glagolitischen und cyrillischen (bosnischen) Tradition näher als den in Dalmatien/Dubrovnik in Cyrillica geschriebenen Werke, die in diesem Artikel durch *Molitvenik* aus 1512 vertreten sind, wo beispielsweise Palatalität von /lj/ nur manchmal mit **ѣ̣** bezeichnet ist: **ѣ̣** /lje/.

Zwei Jahrhunderte nach ihm stand S. Mrkalj vor der ähnlichen Problematik, allerdings auf der Basis der konservativen serbischen Schreibtradition. So bezeichnete er *jota* mit dem »desetično« **ѣ** und die Palatalität der Konsonanten mit dem *jer* (**ѣ̣**, **ѣ̣̣**, **ѣ̣̣̣**, **ѣ̣̣̣̣**). Gemäß Mrkaljs Lösung verschmolzen die Grapheme bei V. St. Karadžić zu **ѣ̣** und **ѣ̣̣**, der für *jota* lateinisches *j* einführte.

Ključne riječi: Matija Divković, Sava Mrkalj, reforma ćirilice, grafem đerv

Schlüsselwörter: Matija Divković, Sava Mrkalj, Reform der cyrillischen Schrift, das Graphem đerv